

VIŠA POTENCIJA DUHA

Perspektive književnosti u književnopovijesnom i
kritičkom radu Vatroslava Jagića

Marina Protrka Štimec

Interpretativni obrat koji se zadnjih desetljeća 20. stoljeća dogodio književnoj i kulturnoj teoriji, rasprava o kanonu i kriza sveučilišta nanovo su aktualizirali pitanje vlastitog teorijskog i povijesnog utemeljenja i redefinicije u suvremenom kontekstu. Ove teme danas otvaraju nove perspektive u istraživanju devetnaestog stoljeća kao relevantnog razdoblja u kojem se stabilizira književni kanon, nacionalne, ali i svjetska književnost, kao i niz podupirućih institucija poput Sveučilišta i Akademije. Cilj ovog rada je pokazati kako kritički i književnopovijesni rad Vatroslava Jagića otvara novu perspektivu onodobnog utemeljenja, ali i suvremene razgradnje književnog i kulturnog polja, kao i mogućnosti njihova redefiniranja i našeg repozicioniranja u tim promjenjivim koordinatama.

Ključne riječi: Vatroslav Jagić, Stjepan Damjanović, časopis "Vienac", književnost, književni kanon, sveučilište, filologija, obrazovanje

Svoju preglednu knjigu o životu i radu Vatroslava Jagića profesor Damjanović je naslovio *Opširnost bez površnosti*, opisom koji reflektira njegov sud o ovom "patrijarhu slavistike", kako su ga zvali. Ja ću mu priložiti izlaganje o aspektu Jagićeva opusa koji je u dosadašnjoj recepciji ostao u sjeni njegova historijsko-filološkog rada. Odabrala sam ovu temu iz nekoliko razloga od kojih barem jedan proizlazi iz zahvalnosti prema onome što je prof. Damjanović o ovoj temi već napisao. Ostali su razlozi povezani s onim što se zadnjih desetljeća događa s djelokrugom pojmova kao što su

kanon i kultura, kao i s područjima koja su s njima direktno povezana: od humanistike u najširem smislu do nacionalnih filologija i katedri za proučavanje književnosti. Recentna povijest kulture, naime, bilježi svojevrsan kulturološki obrat u kojem je, kao što je to u knjizi *Sveučiliše na ruševinama* (*University in Ruins*, 1996) pokazao Bill Readings, pojam kulture ostao ispražnjen od značenja – postajući sve i bilo što. Kultura više nije vrijednosno obilježen pojam čiji opseg obuhvaća knjige, glazbu ili slikarstvo koje se smatralo ključnim za Bildung, obrazovanje i oblikovanje pojedinca. Danas je kultura postala pojam koji označava sve i ništa: život *celebrityja*, modne trendove, časopis *Cosmopolitan*, fenomen Madonna. Sukladno tome, vidljive su promjene i u opisu i djelovanju samog znanstvenog polja: gubi se obrazovna referentnost kanona, autora i djela, pa oni postaju relevantni samo kao informacija. Izgubljen je njihov vrijednosni kontekst, onaj koji podrazumijeva npr. Fichte kad pedagogiju opisuje kao čisti proces Bildunga shvaćenog kao poučavanja spoznavanja, a ne materijalizacije gotovog znanja. Danas se u eri kulturalnih studija i sveučilišta koje počiva na pojmu izvrsnosti, a ne cjelovitosti ta perspektiva izgubila, pa je postalo sasvim logično da ni humanističke znanosti, ni intelektualci, ni nacionalne filologije više nemaju prijašnji prepoznatljiv društveni habitus.

Vrijeme u kojem živi i djeluje Vatroslav Jagić, vratimo li se na maloprije spomenute koncepte, iz ove današnje perspektive izgleda kao početak razdoblja čiji kraj sada počinjemo sagledavati. Smjena paradigme u kojoj je u 19. stoljeću on sudjelovao bila je usmjerena prema definiranju književnosti kao autonomnog područja: prema profiliranju kriterija vrednovanja književnog djela, prema uspostavljanju kanona domaćih autora i utvrđivanju znanstvenih mjerila i institucija koje će podržavati ove procese. Jagićev urednički, kritički i književnopovijesni rad u časopisu “Književnik” (1864–1866) slijedio je upravo ovu paradigmu. Svoja nastojanja na ovom području u “zagrebačkoj” fazi svoga djelovanja on usmjerava usuprot “domoljubnom diletantizmu” starije generacije, postavljajući nova znanstvena načela stručnosti, objektivnosti i sustavnosti iza kojih stoji poznavanje građe i kompetentan rad.

Iz Jagićeva kritičkog i književnopovijesnog rada u “Književniku” ovdje ću izdvojiti *Kratak priegled hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* (III (1866): 552–585), kritiku *Ogledala književne poviesti jugoslavjanske* prof. Šime Ljubića (II (1865): 567–572) te kritiku *Znanstvenih radnji dosadanjih gimazijalnih programa u Hrvatskoj i Slavoniji* (III (1866): 311–316). Ti tekstovi korespondiraju s onima koje je objavljivao u Pragu

1867: Pregled sveukupne književnosti Južnih Slavena, *Jihoslované. Obraz národopisno-literárni* i kasnije u Zagrebu: *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* (1867), *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga ili srpskoga* (“Arkiv za povjestnicu jugoslavensku”, 1868), *Plodovi književnosti hrvatsko-srpske od posljednje dvie godine* (“Vienac”, 1869), *Trubaduri i najstariji hrvatski lirici*, (“Rad JAZU”, 1869); *Ruska književnost u osamnaestom stoljeću* (1895). Navedeni tekstovi otkrivaju prepoznatljivu orijentaciju prema prevladavajućoj historijsko-filološkoj analizi, metodi koja je obilježila i prve ondašnje komparatističke radove,¹ ali i naglašenu svijest o književnosti kao privilegiranom području humanistike. Kao umjetnost zasnovana na jeziku, književnost je smatrana sredstvom samoizgradnje (*Bildung*) pojedinca, a time, posredno, i nacije. Jezik i narod su, prema Herderovoj ideji², promatrani kao organska cjelina, pa u tom smislu Stanko Vraz piše: “jezik sopstveni svakoga naroda može se prisposodobiti velikome mostu k zemaljskom biću njegovom” (usp. Protrka, 2008: 60–61). Rad na narodnom jeziku, sakupljanje usmenih tvorevina i unapređivanje umjetničke književnosti zbog toga nisu bili, kako se to često tvrdi, usmjereni prema izvanknjiževnoj zadaći koja bi se mogla opisati kao “podizanje nacionalne svijesti”. Ta je “svijest”, kao i još općenitiji pojam “nacionalnog napretka”, “slobode” u političkom, ontološkom i etičkom smislu, zapravo podrazumijevana kao jedna od posljedica rada: obrazovanja i samoostvarenja na pojedinačnoj razini. Zbog toga nije slučajno da je značajan prostor “Književnika”, časopisa koji se smatra znanstvenom prethodnicom Akademije i njezinih radova (usp. Brešić, 2005: 42–43), otvoren temi pedagoških književnih kompendija, poput onoga koji je sastavio riječki profesor Šime Ljubić. Pišući opširnu kritiku Ljubićeva djela, Vatroslav Jagić dobiva priliku za iznošenje vlastitih stavova o književnoj povijesti, njezinom razlikovanju od opće povijesti, o važnosti i načelima oblikovanja nacionalnoga književnog kanona, kao i o potrebi pisanja ovakvih priručnika, proizišlih iz razumijevanja važnosti književnog kanona u školskom kurikulumu. Pritom, kako naglašava Jagić, pozornost

¹ Usp. Kogoj-Kapetanić, 1968: 305–404.

² Prema Herderovim riječima, jezik je prava čovjekova domovina. “Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache. Sie bestimmt die Sehnsucht danach, und die Entfremdung vom Heimischen geht immer durch die Sprache am schnellsten und leichtesten, wenn auch am leisesten vor sich” (Humboldt, W.: 1963). Njegova teorija jezika u koja u izravnu vezu dovodi jezik i narod utjecala je na postavljanje sveučilišta kao središnje institucije nacionalnog objedinjavanja i prosperiteta. (usp. Bourdieu, 1992: 29).

treba pridati domaćim piscima jer “naša školska mladež”, slično kao i njihovi obrazovani roditelji, “osjekom više znade o Homeru i Virgiliju, o Šileru i Göthe-u, nego li o domaćem narodnom pjesničtvu” (“Književnik”, II, 1865: 574–575). Značajno je, osim toga, da Jagić u svojoj kritici Ljubiću zamjera nerazlikovanje načela oblikovanja književne i opće, nacionalne povijesti. Naime, za razliku od događaja “iz života državnoga” koji su predmet “obične povijesti”, objašnjava Jagić, književna povijest ima za cilj promatrati “napredak duševni, koji se najboljima upoznaje iz narodne književnosti. Pritom, prema njegovu sudu, “historija naše književnosti u mnogo je lošijem stanju, nego li državna poviest našega naroda”. O književnosti se, name, malo i slabo piše: “neima u nas još dovoljno nauke i obrazovanja”, “naše znanje i od najznatnijih hrvatsko-srpskih pjesnika neprekorači do sada granice podataka životopisnih i bibliografskih; jedva što znamo, koliko i kada tko pisa, ali kako pisa, koliko li vrijedi ono što napisa i u kakvoj ono vezi stoji sa svojim vremenom i svojim narodom – ovakva pitanja jesu doduše puno važnija, ali se na njih još nije ni pokušalo odgovoriti. [...]” (572–573). Takva poražavajuća slika kritike i znanosti, prema Jagićevu uvjerenju, direktno utječe na književnu produkciju. Književnopovijesni članci pokazuju i održavaju književni život: “Kakova i kolika nam je literatura naučna, upravo onakva i onolika je i liepa književnost: to dvoje zajedno raste i zajedno opada” (ibid: 581)

Nastojeći oko ove distinkcije, on svojom elaboracijom uvodi znanstvenu jasnoću te, istodobno, implicitno utječe na razdvajanje ovih dvaju područja djelovanja i na njihovu autonomizaciju. Ova, naime, distinkcija između opće i književne povijesti na kojoj Jagić insistira u kritici Ljubićeve knjige priziva aristotelijansko razlikovanje između mimesisa i poiesisa. Upravo se na tom razlikovanju, smatraju Heydebrand i Winko, zasniva koncepcija autonomne, naspram heteronomnoj književnosti. Polazeći od premisa koje je postavio Pierre Bourdieu, ove dvije autorice pokazuju da heteronomni ciljevi upućuju implicitni sustav vrijednosti u područje izvan književnosti, pa književno djelo ima spoznajne ili ideološke ciljeve koji eksplicite nadilaze samo ovo područje. Razdvajajući književno od drugih srodnih humanističkih područja, Vatroslav Jagić okreće predmet interesa prema književnosti samoj: prema njezinim unutarnjim, prije svega formalno-estetskim kriterijima oblikovanja i vrednovanja. Ipak, ovaj proces autonomizacije književnosti, kako ističu Heydebrand i Winko, ne treba miješati s larpurlartizmom, jer, kao što je očito i iz Jagićeva teksta, književnosti ostaje pripisan “idealni cilj” koji ona treba slijediti: popravljjanje ljudske prirode, tj. netom spomenuti

“duševni napredak” koji u neiskazanoj utopijskoj projekciji ima dosizanje savršenstva idealnog čovjeka” (Heydebrand i Winko, 1996: 27).

Ovaj je “idealni cilj” kao stalno mjesto pisanja i govora o književnosti 19. stoljeća u dosadašnjoj literaturi najčešće prepoznavan kao strategija nacionalne integracije unutar koje se djelokrug književnosti prepoznavao samo kroz taj učinak “buđenja svijesti” o nacionalnoj povijesti i identitetu. Uglavnom je previđana činjenica da onodobne književne i kulturne prakse računaju na konkretan, praktični učinak teksta koji je širi od rada na nacionalnom imaginariju. Književnost u ovom “predestetskom” ili heteronomnom razdoblju nije shvaćena kao autonomna estetska činjenica, već kao praksa s konkretnim učinkom na život pojedinca i zajednice. U tom je smislu razumljiva onodobna upotreba pojma “književnik” i “knjiženstvo” koja je isprva označavala svaku praksu pisanja. Zanimljivo je kako i sam Jagić koji jasno razdvaja historiografiju od književne povijesti ne uvodi precizniju distinkciju unutar objavljenih, “književnih” tekstova. Sebe, kao i svoje kolege od pera naziva književnikom, a književnošću u svom *Kratkom pregledu hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* (“Književnik”, III, 1866: 552–585) drži sve objavljene tekstove, od školskih knjiga i molitvenika do beletristike. Stoga na samom početku svog pregleda spominje brojna školska i religijska izdanja, kao i pučko štivo koje je velikim dijelom ćudoredne, zabavne i poučne naravi. Tako književnost shvaćena kao sve ono što je objavljeno s ciljem “napretka duševnog” postaje kotač u projektu obrazovanja puka, u prvom redu mladeži. No, uvjeren je Jagić, i ostala “imovina našega današnjega književnog života” je značajna:

Krasna je zemlja, u kojoj narod naš živi; krasni su i ljudi koji se taj narod zovu; velika je njihova prirodna darovitost; ali što je najkrasnije od svega, to je divota našega jezika i milinje našega narodnoga pjesništva. Stari Grci neprestaše nigda hvaliti ljepotu domovine svoje, nigda uzvisivati bistar um naroda svoga; u njihovoj književnosti, kod njihovih pjesnika i povjestnika, življaše to uvjerenje, da samo uz onoliku darovitost, koliko je ima u naroda grčkoga, koji se svojim Homerom ponosi, mogu se roditi geniji mudrosti Sokratove i Platonove, uzvišenosti Eshilove i Pindarove, i veličanstva Sofoklova. Naš je narod pred tisuće i više godina posio one zemlje, koje graniče sa slavnom domovinom negdanjih Grka; ono isto nebo, koje je kripilo, kako Tucidid kaže, stare Grke, prija i narodu našem; i u nas vlada ista umjerenost prirodna, prosta od usjale žege i prosta od ukočene studeni; i naš se narod diči pjesništvom krasote homerske.

No, pita se Jagić “hoće li igda i njemu svanuti Sokrati i Platoni, Pindari i Sofokli?” i nudi rješenje: “Ako igda, to tek onda, kad obrazovanost naša

poskoči skokom bistroumlja narodnoga, kada postane višom potencijom duha narodnjega.” (Jagić, 1866: 569) Zbog toga prvi korak u napretku umjetničke književnosti, smatra Jagić, jest njezino usuglašavanje s ishodišnom točkom – narodnim stvaralaštvom u kojem je izvor jezika, oštroumlja i mudrosti narodnoga genija. Ipak, valja napomenuti – cilj nije “pisati kako narod piše” jer narodno stvaralaštvo, barem prema Jagiću, nije mjerilo dobrog pisanja, već jezika. Ono je time tek nužan uvjet postizanja kanona, tj. ostvarenja koja predstavljaju skok, “višu potenciju duha narodnjega”. Drugi nužan uvjet je proučavanje djela koja su već ozakonjena kao mjerilo, a to su – među ostalim, djela starije hrvatske književnosti. Zato je, osim skupljanja i objavljivanja narodnog stvaralaštva, bilo važno izdati u ono vrijeme većim dijelom nepoznate stare pisce. Jagić stoga, očekivano, ističe rad Ivana Kukuljevića, izdanja Gundulića, Palmotića, Karnarutića, ali i sabrana djela Stanka Vraza obiju Matica, ilirske i dalmatinske.

Njegova najopćenitija primjedba suvremenim piscima je, prema njegovu sudu, njihovo olako shvaćanje pisanja “po narodnu”. Slijedeći to popularno načelo, oponašajući narodne umotvorevine – mnogi onodobni pisci formalno i stilski zapravo pišu u neskladu “sa zahtjevima umjetnosti”.

Narodno uzima se u nas obično kao prosto, kao takovo koje se nemora pokoriti zakonom umjetnosti, kao da se narodno neda izgladiti, uljuditi i idealizovati! Do koje se izvrsnosti može uzdići naše pjesništvo, kada se s narodnim sljubi umjetno, pokazuje nam divna pjesma ‘Smrt Čengiće-age’, prema kojoj je sve ostalo jedna nedostiž! (ibid: 573)

Glavna je po mojem mišljenju nevolja ta, što su tek riedki od naših pjesnika izučili moderne forme pjesništva, da u obće što riedki umiju prirodjenu darovitost pjesničku, ako je ima, uzgajiti naukom. Iz historije pako svieh književnosti, iz životopisâ najslavnijih pjesnika dokazano je i suviše, da neima ništa velika i savršena bez muke i nauke. (ibid: 574)

Iz navedenoga je vidljivo da Jagić, uz spomenuti duh narodnog stvaralaštva, kojim se ima prepoznavati u tzv. “umjetno pjesništvo”, naglašava važnost formalnoestetskog kriterija vrednovanja. Drugim riječima, “prava književnost” nastaje u srazu narodnog i umjetnog, odnosno idealizirajućeg, koje on, kao i mnogi drugi kritičari njegova doba, u savršenom spoju prepoznaje upravo u Mažuranićevu spjevu Smrt Smail-age Čengića. Sukladno ranije spomenutim kriterijima oblikovanja autonomije književnog polja, Jagić postavlja dva uporišta na kojima zasniva svoju viziju napretka narodnog duha: kolektivni genij naroda i pojedinačni genij umjetnika, stvaratelja. Romantičarski, on u lirici vidi najjasniji izraz tog umjetničkog genija:

Lirski je pjesnik, ako mu za istinu pripada ovo častno ime, kao prorok naroda svoga; on umije kao vještac čitati što je duboko upisano u srcu njegova naroda, umije doslutiti sve njegove tajne želje te ih zaodjenute likom i životom, iznieti preda nj. Genijalni je lirik kao zvijezda prehodnica naroda svoga. (ibid: 575)

Stoga, zbog veze između pjesničke tankočutnosti i “duha vremena”, Jagić navodi Schillerov savjet iz 1802. godine kojim se oslobođanje pjesništva i njegov napredak “s duhom vremena” uvjetuje obrazovanjem, razaznavanjem i umjetničkim idealiziranjem svega života, običaja, karaktera i mudrosti svoga vremena.

Dok toga neima, dok neka druga razlika postoji među moralno obrazovanim, nesujetnim čovjekom i među pjesnikom, nego li što bi ovaj k svim krjepostim onoga prvoga još i pjesničku darovitost donosio, dotle će pjesništvo lišeno biti blagotvorna upliva na svoj viek i svaki napredak u naučnoj kulturi odkinut će po kojega iz broja njegovih štovatelja. (ibid: 576)

Važno je, dakle, da pjesnik, u prosvjetiteljskom optimizmu modernog pokreta proglašen lučonošom narodnog napretka, svojim umnim, moralnim i duhovnim sposobnostima, sve natkriljuje. Valjana književnost je, prema Jagićevoj interpretaciji Schillerovih pogleda, tek ona koja može potaknuti i oduševiti obrazovani duh!

U distinkciji između visokih obrazovanih slojeva i običnog puka Jagić naglašava kako se obje skupine, na različite načine, obrazuju kroz književnost, pa svjestan književni rad treba uzeti u obzir njihove međusobne razlike i potrebe. “Velikaše” naziva mrziknjigama koji su inficirani stranim, “nadri-civilizacijskim” utjecajima, pa ne vide ni bogatstvo materinjeg jezika, ni tradiciju narodne književnosti, niti prepoznaju genij naroda sačuvan u bogatom narodnom stvaralaštvu, prvenstveno pjesništvu. “Nenarodan” društveni život koji upravo oni, svojim ignorantskim stavom prema narodnom, generiraju, zapreka je, smatra Jagić, cvjetanju narodne književnosti i time napretku narodne duševnosti uopće. Druga je podjednako velika zapreka neobrazovanost tog istog naroda: njegova nepismenost i nesklonost prosvjeti i napretku. Lijek ovome djelomično se nalazi u objavljivanju u puku omiljenih pisaca poput Kačića i Relkovića. Stoga, smatra Jagić:

Trebalo bi svakako da se sazna, jeda li još koji kraj naroda može biti kakvu stariju, već otprije mu poznatu knjigu rado čita, pa da mu se preštampa i ako je moguće, makar kradomice, gdješto izpravi i popuni ili k onomu još štogod doda. Prvi je uvjet, da nam narod ushtije čitati, kasnije neće biti teško, da mu uz njegove starinske još i druge knjige podmetnemo. (ibid: 560)

Lako se može uočiti kako Jagić ovdje, prihvaćajući već otprije poznate distinkcije, elaborira podjelu na tzv. visoku i nisku književnost, odnosno književnost za elitu i onu za puk. Time piše jednu od prvih razrada mehanizama proizvodnje i recepcije književnog djela, razdvajajući dvije osnovne skupine čitatelja. Pri tome, kako se vidi, iskazuje vlastiti ambivalentni stav i prema jednoj i prema drugoj skupini. U ponjemčenom, obrazovanom građanstvu i plemstvu prepoznaje potencijalne nositelje “luči prosvjete”, ali i bastione dominantnih stranih kultura. Prema ovom potonjem izražava u ono doba prepoznatljiv okcidentalistički poriv za “postavljanjem bedema” prema imperijalističkoj, prvenstveno njemačkoj kulturi (usp. Protrka, 2008: 19). S druge strane, narod shvaća i kao vrelo nadahnuća čistog jezika i neokaljanog duha, ali i kao predmet koji valja usavršiti, obrazovati i prosvjetliti, kako bi se dostigao ideal nacionalne slobode, utopijske vizije povratka zlatnog doba političke, ekonomske i simboličke autonomije. Ako se, dakle, njegov stav prema obrazovanim i otuđenim građanima i plemićima može povezati s okcidentalističkim otporom prema Zapadu, onda je njegova percepcija “nejakog” neobrazovanog naroda orijentalistički intonirana. To pokazuje i jasno vidljiva razlika u tretmanu djela visoke književnosti, namijenjenima obrazovanoj publici i onih, zabavnih, pučkih koje se može prilagoditi i koje se može “proturiti” narodu. Rad na književnom polju u ovo doba, kako je vidljivo na Jagićevu primjeru, prati istodobna profilacija strogih filoloških i historiografskih načela u objavljivanju i analizi spomenika nacionalne književnosti, te pedagoškoj prilagodljivosti pučkoj kulturi i njezinim ostvarenjima čiji se djelokrug, unatoč radu na autonomiji visoke književnosti, vidi u praktičnom učinku.

Zidovi koje Jagić, zajedno s Antunom Mažuranićem i drugim suvremenicima, nastoji podići prema imperijalizmu stranih kultura ovdje je u prvom redu metafora isključivanja tzv. “lakog štiva”, popularnih njemačkih romana, najčešće prijevoda s francuskog, a nikako znak zatvaranja prema vrijednim književnim djelima. Kako je vidljivo primjerice iz Šenoinih izvještaja s Matičinih književnih razgovora, općenito je bila prihvaćena pretpostavka da simbolički kapital domaće književnosti i kulture raste ne samo proizvodnjom, već prije toga, prijevodima svjetskih klasika na narodni jezik. U istom ovom smislu, Goethe je vlastitu kulturu vidio izgrađenu u prvom redu kroz prijevodnu književnost. Snaga pojedinog jezika, kako je tvrdio, “nije u odbijanju onog što je strano, već u njegovoj moći da ga asimilira”, pa prijevodi uz nacionalnu filologiju postaju modelom ulaganja u nacionalnu kulturu. Jednako tako Jagić tvrdi da je “... s naše... strane za napriedak dosta

uradjeno ako obćeniti hod obrazovanosti i kultura današnjega vieka shvatimo te svojski uznastojimo, kako bismo čim skorije sebi usvojili sve ono dobro i koristno, koje je tuđa muka u svijet doniela.” (ibid: 652) Pomno probrani prijevodi ili prilagodbe stoga služe tome eda li nam jedna naška knjiga nadomjestila valjanošću svojom stotinu tuđjih.

Filološki, književnopovijesni i kritički rad Vatroslava Jagića, kako je vidljivo, uvelike utječe na profiliranje književnog i kulturnog polja i, posljedično, uspostavu njegove autonomije. On je pritom svjestan političkih i socijalnih aspekata svog rada, ali i promjena koje se događaju s institucijom književnosti. Kad danas govorimo o angažmanu književnika i književnosti u 19. stoljeću zaboravljamo kako je taj angažman upisan u onodobno razumijevanje književnosti, neovisno o produkciji “budnica i davorija” ili bilo kojeg konkretnog “domoljubnog” teksta. Kako pokazuje Peter Bürger u *Teoriji avangarde* (2007) “nema ništa kontradiktorno u gledištu da se umjetnost institucionalizira kao autonomna u građanskom društvu tim više što upravo u tom društvu umjetnička djela postaju instrumentima socijalizacijskog procesa istodobno unutar i izvan škola”. Pojam autonomije nužno proizvodi svoj pedagoški učinak, jer samo autonomno umjetničko djelo može postati valjanim edukacijskim instrumentom. Friedrich Schiller u *Pismima o estetskom obrazovanju čovjeka* smatra da je estetsko obrazovanje jedini mogući način nadilaženja etičkog rascjepa unutar subjekta: transcendentnog i empirijskog. Zahvaljujući umjetnosti čovjek može savladati prijelom između Die Person, subjekta pojma koji označava ljudsko biće slobodno od zadanosti (Selbständigkeit), i Persönlichkeit, tj. konkretnih zadanih oblika osobnosti koje su posljedica, kako Schiller kaže, “činjenice da čovjek nije samo čista Osoba, već Osoba smještena u specifične Uvjete” (Bennett, ibid: 170). Estetskim iskustvom moguće je nužnost pasivne raspoloživosti pojedinca koji je predan kondicioniranosti vlastitog života i zadan senzacijama povezati s aktivnom disponiranošću kroz koju se Osoba izdvaja i vlada tim zadanostima.

Nije slučajno da se uspostava estetskog načela i institucionalizacija književnosti događaju u vrijeme procvata građanskog društva i stabilizacije ideje nacionalne države. Nacija se u ovom dobu, nakon propasti velikih carstava, drastičnog sužavanja funkcije latinskog jezika i Crkvene dominacije, postavlja kao “zamišljena zajednica” čiji su pojedinci povezani ne posve zornim predodžbama povijesti, krvi i tla. Estetsko se iskustvo u tim procesima, zajedno sa širenjem pismenosti, predočava kao svima dostupan “način komunikacije kojim se može objediniti društvo.” Književnost, stoga, svojim

univerzalizirajućem načelom stupa na mjesto religije, povezujući različite, ranije klasno, rodno i regionalno nespojive pojedince. (usp. Protrka, *ibid.*: 220–221).

Društvo multikulturalnosti u kojem živimo danas dokinulo je i ovu, u 19. stoljeću profiliranu sekularnu religiju, pa su time i pojmovi kulture i kanona izgubili referencijalno uporište. Posljedična rasprava o kanonu, rasapu sveučilišta, načelu izvrsnosti ili gubitku aure u humanistici može se razumjeti kao pokušaj ovladavanja neuhvatljivim zadanostima koje je donijelo novo vrijeme. Tako, kao što je avangarda, kako je pokazao Peter Bürger, učinila shvatljivima prethodne stadije “razvoja fenomena umjetnosti u građanskom društvu” (*ibid.*: 26), tako i posthistorijsko društvo otvara zanimanje za procese historizacije koji su mu prethodili. Pogled unatrag tako je istodobno i pogled u sada i ovdje i naprijed. Jagićev rad i djelovanje ugrađeni su u temelje institucije čiji smo dio, u novom kontekstu, i mi današnji, a time i u vrijeme čiji smo akteri i svjedoci, i u poziv kojemu smo se odazvali. Njegovo ulaganje koje je došlo prije svih u hrvatskoj književnosti tek znatno kasnije prihvaćenih larpurlartizama danas čitamo kroz znanje o etičkom, političkom i pedagoškom učinku svakog pisanja. Suvremeni gubitak aure pretpostavljenog kolektivnog, “nacionalnog” cilja koji su pred sobom imali Jagić i njegovi suvremenici oslobađa pogled na do sada skrivene aspekte njihova teorijskog, književnopovijesnog i kritičkog rada. S druge strane, razumijevanje njihova angažmana oko institucija na kojima je izgrađena suvremena humanistika danas nam olakšava snalaženje na onom što Readings naziva “ruševinama sveučilišta”.

Jagićev poučak, ako bismo ga iz svega rečenog mogli izdvojiti, vratio bi u središte pozornosti misao o umjetnosti, pa stoga i o književnosti kao “višoj potenciji duha”, djelatnosti koja, Schillerovim riječima, omogućuje povezivanje osobnih načela s nepreglednim životnim kondicioniranostima. Tako shvaćena književnost razumije se kroz pojmove djelovanja, osobne odgovornosti i jasne upisanosti u svijet. Današnje knjiženstvo određeno je, kao i onda, načinima očuvanja vlastitog integriteta. U postnacionalnom i posthistorijskom društvu, taj je integritet oslobođen prosvjetiteljskih projekata nacije i emancipacije suverenog subjekta. Time, kako je pokazao, Readings ostaje izvan potrebe za otkrivanjem ljudske autonomije, izvan kulturalnog, komunikacijskog ili modela profesionalne izvrsnosti. Umjesto toga, kad je riječ o podučavanju, umjesto znanja i istinitosti, pred nama iskrsava pitanje pravde, dijaloga i disenzusa. Predavač više nije magistar, već je govornik svjestan svojih slušatelja, otvoren, kako to kaže Maurice Blachot

(1983: 72–73) “bezgraničnom pozornošću prema drugome” (“Attention infinite à Autrui”). Ta pozornost je svakako pažnja, riječ koja u hrvatskom jeziku označava i upozorenje, poziv na pozornost, ali i brigu, skrb i poštovanje.

Jagićev poučak usmjerava našu misao prema književnosti kao polju djelovanja, prema knjiženstvu kao procesu koji je i na sveučilištu uvijek pedagoški, što znači ljudski u smislu neposrednosti, direktnosti i vodstva (e-ducere). To znači da ovaj proces, unatoč svim olakšanjima koje suvremeni tehnološki i medijski izumi nude, ne može zamijeniti nikakav strojni prijenos ni upitnik. “Nema zamjene za ljudski odnos i prisustvo”, kako tvrdi Bruce Wilshire (1990: 282), zamjene “za slušanje, za dijeljenje tišine i zapitanosti, za brigu”. Ako je profesor sada govornik, čimbenik pedagoške scene, izvođač nastave, onda je njegov pedagoški čin zapravo događaj koji istodobno stvara vlastiti auditorij kao naslovljenika, adresata i sugovornika. Taj se potencijalno nekompletan i nedovršiv posao može ovom prilikom imenovati i kao trud koji se u opširnosti opire površnosti. Čini to tako da pozornost / pažnju ostavlja u središtu, ne uznemirujući je raznorodnim i neumitnim “kruzima koji se šire”.

LITERATURA

- Blanchot, M. (1983) *La Communaute Inavouable*, Minuit, Paris.
- Blanchot, M. (1988) *The Unavowable Community*, Prev. P. Joris, Barrytown, NY, Station Hill Press.
- Bourdieu, P. (1992) *Language and Symbolic Power*, Prev. G. Raymond i M. Adamson, Cambridge, Polity Press.
- Brešić, V. (2005) *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. st.*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Bürger, P. (2007) *Teorija avangarde*, Zagreb, Antibarbarus.
- Damjanović, S. (2000) *Vatroslav Jagićs zagreber Jahre*, Universität i mladite na Balkanite. –/[urednici K. Dimčev i E. Tačeva]. Blagoevgrad: Meždunaroden universitetski seminar za balkanistični proučavanja i specializaciji -Jugozapaden univerzitet “Neofit Rilski”, str. 279–288.
- Damjanović, S. (2006) *Opširnost bez površnosti: podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića*, Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Hercigonja, E. (2004) *Na temeljima hrvatske književne kulture : filološkomedievističke rasprave*, Hrvatska jezična baština ; knj. 4. Matica hrvatska, Zagreb.
- Heydebrand, R. von i Winko, S. (1996) *Einführung in die Wertung von Literatur? Systematic-Geschichte-Legitimation*, UTB 1953, Paderborn i dr: Ferdinand Schöningh.

- Humboldt, W. von (1963) *Schriften zur Sprachphilosophie. Werke III*, Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft.
- Kogoj-Kapetanić, B. (1968) Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti, “Rad JAZU”, knj. 10, Zagreb.
- Protrka, M. (2008) *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, FFPRESS, Zagreb.
- Readings, B. (1996) *The University in Ruins*, Harvard University Press.
- Wilshire, B. (1990) *The Moral Collapse of the University: Professionalism, Purity, and Alienation*, Albany: State University of New York Press.

SUMMARY

A HIGHER EXPONENTIATION OF SPIRIT PERSPECTIVES OF LITERATURE IN LITERARY-HISTORICAL AND CRITICAL WORK OF VATROSLAV JAGIĆ

Marina Protrka Štimec

An interpretative turn which in the last few decades of the twentieth century happened to literary and cultural theory, debate regarding the canon and the crisis at the university have reactualized the issue of their own theoretical and historical foundation and redefinition in contemporary context. Today, these issues reveal new perspectives in the study of the 19th century as a relevant period known by literary canon formation, affirmation of national, but also world literature, as well as a number of supporting institutions like the University and the Academy. The aim of this paper is to show the way in which Vatroslav Jagić's critical and literary-historical work opens a new perspective on the literary and cultural field of the time, but also on its contemporary disintegration, as well as regarding the possibilities of its redefinition and our repositioning in these variable co-ordinates.

Key words: Vatroslav Jagić, Stjepan Damjanović, literary magazine, “Vienac”, literature, literary canon, university, philology, education

Primljeno 28. veljače 2012.